

M. d'Hane-Scheltema

Alles altijd anders

Over Ovidius

Athenaeum—Polak & Van Gennep
Amsterdam 2013

Copyright © 2013 M. d'Hane-Scheltema
Athenaeum—Polak & Van Gennepe
Singel 262, 1016 AC Amsterdam
Omslag en omslagillustratie Anneke Germers
Binnenwerk Hannie Pijnappels

ISBN 978 90 253 6943 9 / NUR 683
www.uitgeverijathenaeum.nl

Inhoud

Alles altijd anders. Inleiding 9

I Curriculum Vitae

Levensloop 15

Ovidius' leven in poëzie 16

Ovidius' leven in proza 26

De dichter verliefd – de god verliefd 28

De manke muze van verliefdheid 32

Icarus! Icarus! 48

Werktafel in Rome 53

Dagboekfragmenten van het jaar nul 68

Augustus verheven, Ovidius verdreven 74

Brief uit ballingschap 87

II Metamorphosen

Verhalen weven 91

De weefwedstrijd tussen Minerva en Arachne 106

Een klein en een groot scheppingsverhaal 108

Love story: Apollo verliefd 117

Mensen als marionetten 123

Metamorphosen en metamorfosen 132

Medea en andere vrouwen, moord en monoloog 147

Philemon en Baucis – een klein zondvloedverhaal 165

De portretschilder 173

Jaloezie 174

Honger als pendant van Jaloezie 178

Slaap, een wandschildering 181

Fama, een abstract schilderij 185

Uit Pythagoras' lessen 191

De lessen van Pythagoras 194

III Appendix

Inhoud van de *Metamorphosen* 207

Adviezen voor make-up 212

Hondennamen 220

Aantekeningen 223

Register 230

Alles altijd anders

Nec perit in toto quicquam, mihi credite, mundo,
sed variat faciemque novat, nascique vocatur
incipere esse aliud, quam quod fuit ante, morique
desinere illud idem. Cum sint huc forsitan illa,
haec translata illuc, summa tamen omnia constant.

Geen enkel ding in dit heelal, geloof me, gaat teloor,
maar alles wisselt en vernieuwt. Men spreekt van een geboorte
als er iets anders aanvangt dan er was, en sterven is
ophouden met hetzelfde-zijn. En toch, het groot geheel
blijft wel bestaan, al schuift er nog zoveel van hier naar daar.

Metamorphosen xv, 254-258

Alles wisselt, niets gaat teloor. Dus niets is voor niets. Het is de basisgedachte van misschien wel alles wat Ovidius heeft geschreven, en zeker van zijn epos *Metamorphosen*. Hij was geen geleerde, geen filosoof, maar keek wel rond met een aangeboren half-filosofische of wijze blik, zoals je dat trouwens van een klassiek dichter verwacht, en die blik was bepaald optimistisch. Niets is voor niets en alles kan ook anders, in de natuur, in het menselijk bestaan, altijd en overal, en vooral ook op het gebied van Ovidius' specialiteit: de liefde. Hij zal een opgewekt mens zijn geweest, zo krijg je de indruk, iemand met een snel wendbare manier van denken en observeren en met een groot gevoel voor betrekkelijkheid; verder met veel energie en een enorme belevingszucht, en vooral ook iemand die graag anders deed dan anderen.

Toch weten we daar allemaal niets van, in elk geval bestaat er geen enkel geschreven portret van hem, zelfs nauwelijks een mededeling waaruit blijkt dat anderen hem gekend hebben.*

Vergeleken met de rijkdom aan gegevens over latere, en zeker over hedendaagse schrijvers is er sprake van volstrekte armoë. Het allerliefst zou

* Een asterisk (*) in de tekst verwijst naar de noten op p. 223 e.v.

ik een opname willen zien en horen van hoe Ovidius zijn gedichten heeft voorgelezen, want het blijft een jammer feit dat we geen flauw idee hebben hoe die klassieke verhalen en verzen hebben geklonken, ondanks alle studies en kennis over metrische en fonetische zaken van dat dode Latijn. Stem, houding, gebaren, accent, omgeving, het zou natuurlijk niets veranderen aan de inhoud van zijn werk, maar nu kun je – om het in zijn eigen 'sfeer' uit te drukken – alleen maar verliefd worden op boeken en geschreven taal, beide in een gedaante die hij zelf nooit heeft kunnen vermoeden. Ik zou de ironie van zijn liefdesgedichten graag willen zien; een Narcissusfiguur, ik noem maar wat, zou ik wellicht anders aanvoelen, zijn vleierij jegens keizer Augustus misschien beter doorzien. En zelfs als dat een illusie van mijn kant is, zouden wat meer gegevens in elk geval een aardige illustratie vormen naast het literaire geheel.

Hierbij speelt overigens een interessante paradox: terwijl we hem, als zoveel andere schrijvers uit een ver verleden, uitsluitend in zijn werk ontmoeten en terwijl Ovidius' tijdgenoten dus nauwelijks over hem spreken, net zomin als de opvolgende generaties, heeft hij het in dat werk wel degelijk veel over zichzelf, heel veel zelfs, veel meer dan andere Latijnse dichters. Regelmatig getuigt hij van zijn bestaan, niet in de *Metamorphosen*, want dat is een epos en in een epos spreek je niet over jezelf, maar in al zijn poëzie daarvoor en daarna. Eigenlijk zijn er maar heel weinig gedichten waarin hij niet in de eerste persoon of namens zijn derde naam, Naso (neus – een voorouder die daardoor opviel?), spreekt. *Naso magister erat*, *Naso legendus erit*, Naso was de meester en Naso moet gelezen worden. Hij is er voortdurend zelf bij, overtuigd van zijn eigen poëtisch meesterschap. Dat hij zich dan niet Publius of Ovidius maar Naso noemt, heeft vooral met het metrum van zijn verzen te maken.

Al lezend ontmoeten we Publius Ovidius Naso dus vaak. Daar komt bij dat hij zelfs een vrij uitvoerige autobiografie-in-dichtvorm (zie het hoofdstuk Ovidius' leven in poëzie) heeft nagelaten – bepaald geen gebruikelijk genre in de literaire oudheid. Desondanks blijft de kennismaking twijfelachtig, en dat komt omdat hij zich steeds weer duidelijk en opzettelijk laat kennen als iemand die een spel speelt. Hij noemt zichzelf een *tenerorum lusor amorum*, een speelman van de zoete liefde,* en dat *lusor*, speelman, is voor tweërlei uitleg vatbaar: een speelse dichter of een voor-de-gek-hou-

der. In zijn geval betekent het allebei, en dat maakt het moeilijk om realiteit en fantasie te onderscheiden, of om dubbelzinnigheden en halve waarheid te peilen.

Als Ovidius graag anders deed dan anderen, wát deed hij dan anders? Het meest opvallende voorbeeld ervan betreft zijn bekendste werk, de *Metamorphosen*, want dat epos is anders dan alle eerdere en latere epen; niet qua uiterlijke vorm (lengte, metrum), wel verhaaltechnisch en qua inhoud en constructie. Het is geen heldendicht, geen leerdicht, en toch is het episch gevormd. Het heeft veel aanknopingspunten met de poëzie van ervoor, het heeft een geweldige invloed gehad op de poëzie van daarna, maar het blijft een eenling in de epische literatuur, en het is nooit geïmiteerd, zoals dat in zekere zin wel met de epen van Homerus en Vergilius is gebeurd. Er valt althans van Homerus tot en met Milton een gemeenschappelijke lijn te trekken die aangeeft dat een epos over één verhaal met meestal één bepaalde held of over één onderwerp gaat. Alleen de *Metamorphosen* vallen daarbuiten: die geven niet één verhaal, maar een verzameling van ongeveer honderdvijfendertig verhalen;* die hebben ook niet één held of hoofdpersoon, maar bieden een voortdurend wisselend gezelschap van allerlei personen en vooral ook antihelden; en die gaan dan wel over één bepaald onderwerp, namelijk dat *alles altijd verandert*, maar die gedachte is speels verstopt in het grote geheel en wordt alleen in het slotboek via het personage Pythagoras luider uitgesproken. Het citaat boven aan dit hoofdstuk is een onderdeel van diens lessen, en die lessen komen verderop uitvoeriger ter sprake. Het idee dat 'gedaantewisselingen' het centrale thema van het epos vormen, is niet juist, althans niet de volledige waarheid, alleen al omdat niet alle verhalen een gedaantewisseling bevatten.

Je kunt ook niet zeggen dat andere verhalenverzamelingen als *Duizenden-één-nacht* of de *Decamerone* of *The Canterbury Tales* vergelijkbaar zijn met de *Metamorphosen*, want daar volgen de verhalen steeds volgens één en hetzelfde principe op elkaar zonder elkaar te beïnvloeden, terwijl bij Ovidius sprake is van het tegendeel: de verhalen hebben voortdurend met elkaar te maken, doordat ze uit elkaar ontstaan. In de *Metamorphosen* is een soort kwadraat van verandering gaande: het epos is anders dan alles en gaat over alles wat anders is. Nogal ongrijpbaar, maar heel boeiend.

Daarbij blijkt dat de dichter zelf voortdurend inspiratie vond in het veranderen van de oude, bekende verhalen. Er is geen naam, geen persoon in de *Metamorphosen* die al niet bekend was uit vroegere geschriften, maar al die figuren zijn nu anders dan vroeger en aangepast aan Ovidius' opzet. Die werkwijze is niet verwonderlijk voor een kunstenaar, maar wel ostentatief, voor het effect bedoeld; je komt een wel heel andere Cycloop, Medea, Echo tegen dan waarover je elders gelezen of gehoord had; Phaëthon was eigenlijk geen jongetje dat over zijn vader opschepte, maar een volwassen bruidegom; Pygmalion geen beeldhouwer, maar een nogal perverse koning die in zijn beeldengalerij bevrediging zocht bij een Venusbeeld; Orfeus wordt nu toch nog gelukkig met zijn Eurydice; en ga maar door. Tegenwoordig wordt wel eens beweerd dat je de *Metamorphosen* moet lezen om de klassieke mythologie te leren kennen, maar het tegendeel is waar: je leest er een variatie op. Ovidius heeft meer dan wie ook de traditie gebruikt om anders te doen.

Wat voor de *Metamorphosen* geldt, geldt ook voor Ovidius' vroegere werk, werk van vijftientwintig jaar dichterschap. In die liefdespoëzie, vooral in de drie bundels *Amores* en in zijn leerdicht over de liefde, *Ars Amandi*, verrast hij steeds met een zienswijze die anders is dan men verwacht had. Hij wil graag zijn publiek misleiden, want uiterlijk, dat wil zeggen op het eerste gezicht, blijft hij trouw aan traditionele vormen en eisen, maar de inhoud kan daar revolutionair van afwijken. Veel kunst is altijd wel een kwestie van navolgen én proberen te overtreffen, en samen is dat dan vernieuwen, maar bij Ovidius is dat principe tot een niet-aflatend spel verheven, zoals op de hiervolgende bladzijden steeds weer zal blijken. Het grote gevolg is dat men tot op heden zich heeft afgevraagd of dat epos *Metamorphosen* wel een epos is; of de 'ik' in de *Amores* wel zijn ware 'ik' is, terwijl die vraag bij bijvoorbeeld zijn tijdgenoten Horatius, Tibullus en Propertius minder wordt gesteld; of hij met zijn leerdicht *Ars Amandi* wel of niet over de schreef is gegaan, zoals keizer Augustus vond; en of zijn ballingspoëzie in *Tristia* en *Brieven vanuit de Zwarte Zee* (*Epistulae ex Ponto*) echt zielig is of een spel van fantasie. Het is ongetwijfeld de bedoeling van Ovidius geweest dat op de meeste van die vragen geen sluitend antwoord past. Hoe hij met die bedoeling te werk is gegaan, proberen de hiervolgende hoofdstukken te achterhalen.

I Curriculum Vitae

Levensloop

Ons eigen mensenlichaam is ook almaar rusteloos aan het veranderen. Wat wij geweest zijn, wat wij nu zijn, zullen wij morgen niet meer zijn. Er was een tijd, waarin wij als zaad, als eerste hoop op leven, in de moederbuik hebben gewoond, een kunstwerk in de handen der natuur; die heeft ons in dat zwangere moederbinnenste niet willen beknellen, maar uit huis gejaagd, de wijde wereld in... Daar ligt het jonggeboren kind, nog krachteloos; maar spoedig wordt het viervoetig en beweegt zich voort, als dieren doen, en langzaam gaat het rechtop staan, wankelend, de knieën gekromd en om zijn kracht te schragen grijpt het nog naar steun. Vervolgens sterker en onstuimig maakt de mens veel jaren van jong-zijn door, doorloopt de diensttijd van volwassenheid en daalt dan langs het broze pad van ouderdom naar sterven; de levenskracht van vroeger dagen wijkt en gaat teloor. Dan treurt de oude Milo, als hij ziet hoe slap zijn armen neerhangen, nutteloos, terwijl zij ooit in boksgeweld en kracht met die van Hercules te vergelijken waren; dan treurt ook Helena om de bejaarde rimpels die de spiegel toont, en vraagt zich af waarom zij ooit geschaakt is, tweemaal zelfs...* Tijd, die veelvraat, en jaloerse ouderdom vernielen alles. Alles wat de tand des tijds verziekt, wordt in een langzaam sterven steeds iets verder aangevreten.

Metamorphosen xv, 214-236

Ovidius' leven in poëzie

Tristia IV, 10

Ille ego qui fuerim, tenerorum lusor amorum...

Wie ik geweest ben, ik, de speelman van de zoete liefde...

Vanuit zijn ballingsoord, ver van Rome ergens aan de Zwarte Zeekust in Roemenië, heeft P. Ovidius Naso teruggekeken op zijn leven en er in een lang gedicht verslag van gedaan. Het volgt hieronder, volledig, maar onderbroken door enig schoolmeestercommentaar. Zo, op het eerste gezicht en als zelfstandig gedicht, vormt het een nogal verrassend aspect in zijn poëzie, omdat het schrijven van een autobiografie in de oudheid bepaald ongebruikelijk was. In *dichtvorm* is het dat trouwens nog steeds. Aan de andere kant past het gedicht wel vanzelfsprekend bij de vele ik-gedichten in de bundel *Tristia* en *Epistulae ex Ponto*,* waarin Ovidius zijn lot als balling heeft beschreven en waarmee hij alsnog herziening van zijn straf hoopte te krijgen. Hij is als het ware onder dwang autobiograaf geworden; zijn verbanningspoëzie werd door zijn ongeluk een origineel verschijnsel in de klassieke literatuur.

De dichter moet een eind in de vijftig zijn geweest toen hij zijn leven overzag en als balling ver van Rome het volgende schreef:

Wie ik geweest ben, ik, de speelman van de zoete liefde,
luister, dan weet u wie u leest, ook na mijn dood.
Sulmo was mijn geboorteplaats, omringd door koele stromen,
zo'n tienmaal negen mijl verwijderd van de Stad.
Daar zag ik dus het levenslicht, en vraagt u naar een jaartal:
dat jaar stierven twee consuls in eenzelfde strijd.

Die laatste regel duidt op 43 v.Chr., volgens onze jaartelling. In proza, in niet-christelijk Latijn, zou Ovidius hebben gesproken van het consuljaar van Hirtius en Pansa, want tijdens de Romeinse republiek werd elk jaar naar de twee jaarlijks gekozen consuls vernoemd. In de toen heersende burgeroorlog waren die inmiddels allebei op het slagveld gesneuveld in de

strijd tegen Marcus Antonius, een jaar nadat Julius Caesar was vermoord. Woelige tijden waren het dus rond Ovidius' wieg, maar je krijgt niet de indruk dat die later van invloed zijn geweest op zijn werk: wanneer hij wapens, strijd of oorlog noemt, gaat het veelal om metaforen in dienst van Cupido en de liefde. Ik denk niet dat Ovidius zelf ooit een echt wapen in handen heeft gehad.

Sulmo is het huidige Sulmona, nog altijd een heel aangename provinciestad in Umbrië, met een mooi standbeeld van Ovidius op het centrale plein, plus een middeleeuwse buste van hem in de gevel van de Dom, met een fraai uitzicht op de omringende Abruzzes. Anders dan in Rome zal daar het gevoel van provinciale ruimte en rust niet zo heel verschillend zijn geweest van wat je er nu, ruim tweeduizendvijftig jaar later, ervaart.

Afgezien van het jaartal noemt de dichter ook nog zijn precieze geboortedag, en dat op een nog ingewikkelder manier:

Vanouds behoorde mijn familie tot de ridderklasse,
wat dat ook zegt... Ik was bepaald geen parvenu,
ook niet de oudste zoon: toen ik verscheen was er een broertje
dat vier kwartalen voor mijn komst geboren was;
onze verjaardag mocht dezelfde Morgenster begroeten
en één dag werd met tweemaal offerkoek gevierd
tijdens de feestweek van de wapendragende Minerva,
en wel de eerste dag met gladiatorenbloed.

Dat is 20 maart, want vanaf de tweede dag van de Minervafeesten (19-23 maart) werden er in Rome (ver van Ovidius' wieg!) gladiatorenspelen gehouden. Over zijn jeugd vertelt Ovidius niets, hij beschrijft alleen het onderwijs dat hij en zijn broer kregen en dat vanaf hun elfde of twaalfde jaar in Rome heeft plaatsgevonden. Daarvoor moet de familie dus zijn verhuisd, of heeft men de jongens bij anderen in de kost gedaan:

Wij kregen al van jongs af lessen en mijn vader stuurde
ons naar bekende professoren in de stad,
alwaar mijn broer direct geschikt bleek voor 't beroep van rhetor,
voor scherpgewapend woordgevecht en Forumtaal,

maar ik zat al als jongen vaak in veel hogere sferen
en stiekem nam de dichtersmuze mij in dienst.
Dan riep mijn vader: 'Wat jij doet is energie verspillen,
Homerus liet toch ook geen enkele rijkdom na!'
Die woorden raakten mij. Ik liet de Helicon dus achter
en deed mijn best proza te schrijven, metrumloos,
maar steeds ontstond vanzelf een dichtvorm in gepaste voetmaat
en iedere regel die ik opschreef werd een vers.

Die laatste twee versregels zijn beroemd geworden en vele malen in studies over Ovidius geciteerd om zijn technisch meesterschap te benadrukken, soms fout geïnterpreteerd als was hij een soort sneldichter. Dan vergat men zijn jeugdige leeftijd of de ironie van de voorafgaande verzen mee te tellen. Vooral die over de erfenis van Homerus!

Omdat de jaren onderwijl met stille tred vergleden,
kregen mijn broer en ik de mannentoga aan,
van onze schouders hing het breedgezoomde kleed met purper
en onze dagbesteding bleef zoals zij was.
Maar toen mijn broer tien jaren van zijn leven had verdubbeld,
stierf hij. Het voelde of ik zelf een beetje stierf...

Een ontroerend vers, dat laatste, in al zijn korthed. Misschien van al zijn duizenden verzen wel het enige waarin hij níét als dichter spreekt – en dan ook niet over het gemis uitweidt. Misschien ook probeert Ovidius uit respect voor die broer én voor zijn vader, wiens enig overgebleven zoon hij nu was, zich aan te passen aan de maatschappelijke eisen en carrière te maken:

Daarna kreeg ik de eerste posten, passend bij mijn leeftijd,
een tijdje maakte ik deel uit van een driemanschap
en daarna wachtte de senaat, maar 'k koos voor smaller purper,
omdat zo'n zware taak mijn kracht te boven ging:
ik was niet sterk van bouw, miste de aanleg voor hard zwoegen
en voelde niet voor ambitieuze politiek,

en bovendien, de Muzenzusters lokten mij nog altijd
naar hun ontspannen, vaak door mij begeerde rust.

Het moet allemaal in de jaren rond 20 v.Chr. zijn gebeurd. De keus die Ovidius in de voorafgaande verzen heeft gemaakt, zal beïnvloed zijn en wordt in elk geval gerechtvaardigd door de hoge bloei van het literaire leven in die periode:

Ik eerde in die jaren onze dichters, ik aanbad ze
en zag poëten stuk voor stuk voor goden aan.
Vaak heeft de oude Macer mij zijn Vogels voorgelezen,
zijn leerdicht over slangengif, zijn Kruidenboek;
vaak zat Propertius zijn hartekreten voor te dragen
in onze dichterskring, waar ik hem had ontmoet;
ook Ponticus, epos-poëet, en Bassus met zijn jamben
waren dierbare leden van mijn vriendenclub;
Horatius streelde mijn oren met zijn rijke ritmen,
prachtige oden zong hij bij Romeinse lier;
ik heb Vergilius slechts gezien; mijn vriendschap met Tibullus
kreeg door 't jaloerse levenslot maar weinig kans;
Tibullus volgde Gallus op, Propertius Tibullus,
ikzelf werd na een tijdje nummer vier van hen,
geëerd door jongeren zoals ik ouderen geëerd had,
want spoedig werd mijn dichtersmuze goed bekend.

Die laatste vier verzen duiden op een speciale kring van 'elegische' dichters, waartoe Ovidius behoorde en waarover verderop in het hoofdstuk 'De manke Muze van Verliefdheid' uitgebreider wordt geschreven.

Toen ik voor 't eerst in 't openbaar mijn jeugdgedichten voorlas
had ik me pas één keer geschoren, hooguit twee,
maar mijn Corinna maakte indruk; overal in Rome
werd zij gevierd met die door mij verzonnen naam.

De genoemde Corinna is de geliefde uit de *Amores*,* de eerste bundel poëzie die Ovidius publiceerde. Hij was toen ver in de twintig, maar meerdere gedichten waren al veel eerder geschreven en door het voorlezen ervan was hij beroemd geworden. Hij moet ze zorgvuldig hebben geschift en voor publicatie in boekrolvorm bewerkt: in 15 v.Chr. verscheen de eerste bundeling in vijf boekdelen, en vijf of zes jaar later een nog kortere in drie delen. Dat is de tekst die wij tegenwoordig kennen. Spontane hartekreten zijn daar niet meer bij.

Corinna was een fictieve naam; ze is vernoemd naar een Griekse dichteres van ruim vier eeuwen vóór Ovidius' tijd. Voor hem was zij nu de aanboden vrouw, die haar minnaar niet alleen opwinding en vreugde, maar ook verdriet en zelfs haatgevoelens bezorgde. De dichter beschrijft die ups en downs in de *Amores* als uit eigen ervaring; in hoeverre dat alles echt autobiografisch is, is niet na te gaan. Zeker is wel dat Ovidius al jong met allerlei facetten van een liefdesverhouding te maken kreeg, doordat hij op zestienjarige leeftijd een gearrangeerd huwelijk aanging (niet ongebruikelijk voor Romeinen uit de betere stand) en twee jaar later alweer een gescheiden man was. Bovendien was hij, toen hij op zevenentwintigjarige leeftijd de *Amores* publiceerde, waarschijnlijk al in een tweede scheiding verwickeld. Je kunt je afvragen of die vroege ervaringen hem des te meer tot de ironische 'dichter van de liefde' hebben gemaakt.

Heel veel heb ik geschreven, en wat slecht was naar mijn oordeel
deed ik mijn haard cadeau als leesstof voor het vuur.

Ook heb ik, toen ik werd verbannen, werk verbrand dat goed was,
verbitterd over mijn bestaan en poëzie.

Ik was nu eenmaal een gevoelsmens, prooi voor Amors pijlen
en opgewonden bij de kleinste kleinigheid;
en toch, hoewel 'k zo was en bij het minste vuur in brand stond,
gaf mijn gedrag nooit verder stof tot roddelpraat.

Nog bijna kind werd ik gekoppeld aan een bruid die deugdzaam
noch volgzzaam bleek; dat huwelijk duurde dan ook kort.
Mijn tweede vrouw was weliswaar een onbesproken dame,
maar zou toch ook niet hecht aan mij verbonden zijn.

De laatste, die mij tot mijn ouderdom trouw is gebleven,
moest vrouw zijn van een echtgenoot in ballingschap!

Twee kleinzoons kreeg ik, want mijn dochter werd al jong gezegend
met moederschap, alleen niet door dezelfde man.
Mijn eigen vader had toen al zijn eind bereikt door negen
met nog eens negen lustra te vermeerderen
en 'k heb om hem getreurd zoals hij zelf getreurd zou hebben
over mijn dood; mijn moeders as volgde hem snel.

Dit is alles wat we weten over het familieleven van Ovidius. De indruk is dat hij rond het jaar nul een tevreden man is geweest met een lieve (derde) vrouw, met dierbare ouders, met zijn enige dochter, over wie hij in de *Fasti* schrijft dat hij gelukkig is zolang zij het ook is (en dat slaat kennelijk, gezien bovenstaande verzen, op háár tweede huwelijk, nadat het eerste door dood of echtscheiding beëindigd was, maar wel een kleinzoon had voortgebracht), en nu met een tweede kleinzoon.

Dat alles wordt in 8 n.Chr., als hij vroeg in de vijftig is, wreed verbroken door de verbanning, waarover de rest van dit autobiografische gedicht gaat. Wat hij niet vermeldt is dat hij ondertussen een indrukwekkend oeuvre bij elkaar had geschreven: een bundel getiteld *Amores*, bestaande uit drie 'boekrollen', een leerdicht getiteld *Ars Amandi* (*Kunst van het minnen*), een daarop aansluitend gedicht *Remedia Amoris* (*Medicijnen tegen de liefde*), een bundel *Heroïdes* (*Heldinnenbrieven*), een toneelstuk *Medea*, dat verloren is gegaan, een epos *Metamorphosen*, een half, nog niet voltooid leerdicht *Fasti* (*Kalenderdagen*), plus hier en daar nog wat kleiner werk.* Het lijkt allemaal vergeten of onbelangrijk, als het verbanningsongeluk hem treft. Daarvan is slechts één ding positief te noemen, althans met betrekking tot zijn zojuist genoemde ouders:

Maar dat zij beiden vóór de dag van mijn verbanning stierven
is hun geluk geweest, hun dood kwam niet te vroeg.
En mijn geluk is dat ze niet mijn ongeluk beleefden
en om hun zoon geen groot verdriet hebben gehad.
Toch, als van doden meer bestaan blijft dan hun naam en toenaam